

Tudásalapú gazdaság és munkaerőpiac Magyarországon a 21. században

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Szirák, 2004. november 5–6.

Szirák munkagazdászokat, a munkapiaccal foglalkozó más közgazdászokat és számos más érdeklődőt látott vendégül. A konferencia nemcsak az MTA Közgazdaságtudományi Intézete fennállásának 50. évfordulójára rendezett eseménysorozatba illeszkedik, de több év kitérő után ez az első alkalom, hogy a már hagyományosnak mondható találkozót visszatérhetett korábban megszokott helyszínére. A bemutatott anyagok jórészt a konferencia címével azonos elnevezésű NKFP-program keretében születtek, melyet a KTI a konzorcium vezetőjeként a Corvinus Egyetem (korábban BKÁE) emberi erőforrás tanszékével és a Központi Statisztikai Hivatal bonyolít.

Az előadások sorát *Kertesi Gábor* (MTA KTI) nyitotta, *Varga Júliával* (Corvinus Egyetem, emberi erőforrások tanszék) közösen írt Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon című tanulmányával, amely a nagyarányú hazai inaktivitás egyik fő okára, az iskolarendszer összetársadalmi szempontból kevésbé hatékony működésére hívja fel a figyelmet. A szerzők három szakaszban érvelnek amellett, hogy bár az inaktivitás kérdése több szempontból is közelíthető, az oktatásé azért emelkedik ki mind közül, mert a jövő munkapiacát a legnagyobb mértékben és közvetlenül befolyásolja. Arra a „talányra”, hogy a magyar potenciális munkavállalók képzettségét figyelembe véve a foglalkoztatás szintje nemzetközi összehasonlításban megmagyarázhatatlanul alacsony, egy korrekció javaslatával válaszolnak. Ha ezt alkalmazva a szakmunkás, illetve szakiskolai végzettségűeket az „alsó középfokú” végzettségi osztályba soroljuk, kiderül, hogy nem a foglalkoztatás szintje alacsony, hanem az iskolázottságé. Magyarázatot is kapunk arra, hogy ez miért van így. Az iskolai oktatás minőségének közvetlen vizsgálata nélkül is kiderül, hogy az iskolarendszer egésze meglepően nagy veszteséggel dolgozik: a szerzők becslése szerint az 1980-as évek óta a 20 évesek legalább 20 százaléka legfeljebb a korrigált „alsó középfokú” végzettséggel fejezi be tanulmányait, ami átlagosan egyenlő a munkapiaci esélytelenséggel. Mindezek miatt ajánlatos nemcsak a „beiskolázottság”, de a végzettség szintjét tovább emelni, mindenekelőtt azokban a társadalmi rétegekben, ahova az expanzió a családi háttér gátló hatása miatt nem jutott, nem juthatott el. A tanulmány azoknak az aggodalmaknak az eloszlásával zárul, amelyek túlképzés veszélyét hangsúlyozzák. Mind a középfokú oktatásban az érettségit adó iskolatípusokba belépők számának az emelkedése, mind a felsőfokú végzettségűek teljesítménye a nemzetközi olvasásvizsgálaton (SIALS) azt mutatja, hogy az iskolázottság megszerzése ma Magyarországon kifizetődő vállalkozás.

Mintegy az első tanulmány utolsóként elhangzott érveit továbbgondolva, *Köllő János* (MTA KTI) a nemzetközi olvasásvizsgálat eredményeinek tükrében, nemzetközi összehasonlításban értékelt a magyar foglalkoztatás helyzetét. A foglalkoztatási ráta dekompozícióját ismételten elvégezve, kiderül, hogy a magyarországi és tágabb értelemben a „visegrádi országokban” a foglalkoztatás aránya még a relatív béreket és az emberi tőke nagyságát figyelembe véve is alacsony. Mindez a fent javasolt korrekció elvégzése nélkül igaz – Köllő a végzettségek tartalmi standardizálására egy alternatív, az iskolázottságkategóriákhoz tartozó képességek közötti eltérésekre alapuló eljárást hasz-

nál. Ezt végeredményben egy, a foglalkoztatás magyarázatára felállított két egyenletről álló rendszer becsléséhez használja fel, amelyben a képzetlen dolgozók relatív bérét (a fentiekben megtisztított) relatív teljesítményük magyarázza, a foglalkoztatási arányt pedig a relatív bér. Az eredmények azt mutatják, hogy (az egyébként nem szignifikáns) bérhatást kiszűrve, a foglalkoztatásnak még mindig marad egy olyan markáns összetevője, amelyet egy az országot jelző változó megragad. Vajon minek az eredménye ez? Az 1990-es évek elején elbocsátott emberek nagy tömegeinek máig is érezhető hatásának? A bérmunkát alkalmazó mikrovállalati szektor fejletlenségének? A segély- és nyugdíjrendszer okozta ösztönzési problémáknak? Az elemzésből e kérdések fontossága kiderül, a válasz azonban: nem.

A foglalkoztatás pillanatnyi szintje mellett hosszú távon legalább ilyen fontos az, hogy a szerkezet mennyire képes alkalmazkodni a gazdasági környezet változásához. *Kőrösi Gábor* (MTA KTI, CEU) előadása túllép az átlagos vállalat fikcióján, amikor azt vizsgálja, hogy azonosíthatók-e olyan vállalatcsoportok, amelyekre az utóbbi években erőteljesebben hatott a piaci verseny szorító hatása, mint másokra. Az elemzés kerete a vállalati bér- és munkakeresleti függvény. *Kőrösi* empirikus vizsgálatában a vállalat által fizetett teljes bérköltségét szerepelteti, amivel ugyan elveszti a dolgozókra vonatkozó egyéni információt, megnyeri viszont a dinamikus vizsgálat lehetőségét: magyarázó változóként nemcsak a foglalkoztatottak azonos és megelőző időszakban mért létszámát, de a megelőző időszak teljes bérköltségét is felhasználja. Az egyenletek becslése ágazatonként és évenként történik, szisztematikusan vizsgálva egyes változócsoportok (piacszerkezet, tulajdon, termelékenység) hatásának szignifikanciáját. A főbb eredmények a következők: 1. az egyes időszakok között nem stabil a becslött paraméterek értéke, összevonásuk így nem megfelelő eredményt adhat; 2. kivételes esetektől eltekintve, ágazatonként vizsgálva a piacszerkezet és a tulajdon változói nem voltak szignifikánsak a béregyenletekben; 3. a munkakeresletre elsősorban az importverseny változói hatnak.

A szünetet követően a vállalatok alkalmazkodása után a háztartásokra terelődött a szó: *Molnár György* (MTA KTI) annak a – *Kapitány Zsuzsa* (MTA KTI) és *Virág Ildikó* (MTA KTI) közreműködésével végzett – kutatásának az eredményeit ismertette, amely a háztartások jövedelmi egyenlőtlenségeit és mobilitását, valamint aktivitási és képzettségi mobilitását vizsgálta. Témáján túl a munka érdekessége, hogy a KSH háztartási költségvetési felvételének viszonylag ritkán használt adatbázisán alapul, amelyet pannelszerkezetű vizsgálatra *Molnár György* munkája tett alkalmassá. *Molnár* előadásából kiderült, hogy miközben a jövedelmek (és kiadások) az utóbbi időben folyamatosan emelkednek, a mobilitásról ugyanez nem mondható el. Ez annak is köszönhető, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek 1990-es évek első felében megfigyelhető növekedése az évtized végére mérséklődött ugyan, de a 2000-es évektől ismét elindult. A két jelenség együttesen annak a következménye, hogy az időközben megindult gazdasági növekedésből a szegény és gazdag családok igen eltérő mértékben részesültek. Mindez együttesen mind a mért objektív, mind az érzékelt relatív jövedelmi távolságok növekedéséhez vezetett. A jövedelmi és kiadási helyzet szokásos felmérését 2001-ben kiegészítő kérdőív tanulsága szerint a nehéz helyzetbe került háztartások alkalmazkodásának legfontosabb módja az, hogy kiadásait visszafogják. Noha az alkalmazkodás aktív eszközei erősen a háttérbe szorultak, a munkateljesítmény fokozása is a viszonylag sokat említett lehetőségek között jelent meg.

Az előadáshoz fűzött megjegyzéseiben *Salamon Judit* (KSH) hangsúlyozta az időbeli változásokat vizsgáló kutatások fontosságát, és ígéretet tett arra, hogy a KSH háztartási költségvetési felvételének mintája a jövőben jelentősen javulni fog, különös tekintettel annak panel jellegére.

Az előadás második részében *Virág Ildikó* (MTA KTI) beszélt a fiatalok iskoláztatási

esélyeiről, szintén a KSH háztartási költségvetési felvétel rotációs paneljének felhasználásával nyert eredmények alapján. Az ismertetett tanulmány a középfokú és felsőfokú továbbtanulás választásának, illetve a nem tanuló inaktivitás esélyeit vizsgálta a 15–19, és a 20–24 éves fiatalok körében jövedelmi pozíció, valamint a felmenők végzettsége szerint, illetve regionális viszonylatban. Ezek alapján megállapítható, hogy noha kimutatható némi mobilitás az egyes csoportok között, a hátrányos anyagi helyzetből induló fiataloknak igen kicsi az esélyük arra, hogy magas szintű képzettségre tegyenek szert. A rossz anyagi helyzet az esetek nagy többségében a szülők inaktivitásának a szinonimája, így az eredmények visszaköszönnek a Kertesi–Varga-tanulmányban hallottaknak.

A háztartások után ismét egy ugrással a különféle léptékű regionális különbségek alakulásáról kaphattunk áttekintést *Nemes Nagy Józseftől* (ELTE, regionális földrajzi tanszék). Az előadás gondolati vázát az egyes régiók, országok gazdasági növekedése és a közöttük megfigyelhető különbségek időbeli alakulásának elméleti és empirikus vizsgálata adta. A mindenekelőtt S. Kuznyec, J. Williamson, valamint az előadó saját munkásságára támaszkodó bevezető elméleti érveket sorakoztatott fel amellet, hogy miért várhatunk a fejlettség és a regionális egyenlőtlenségek között nemlineáris, kezdetben pozitív, végül negatív összefüggést. Az empirikus eredmények részben illusztrálják, részben árnyalják ezt a hipotézist. Bár nemzetközi viszonylatban a regionális tagoltság terén tapasztalható változás, Magyarországon csak jóval kisebb mértékű. Az ország nyugati felén és Budapest környékén kialakult fejlett és fejlődő övezettel továbbra is éles ellentétben állnak az ország északkeleti és délnyugati részének egyelőre stagnáló területei. Az előadó végül a regionális szintű döntéshozattal és forráselosztással kapcsolatos kétségeit hangsúlyozta, amelyek alapján levonta a következtetést, miszerint az említett problémák megoldását nem ettől az adminisztratív változástól kell várnunk.

Az első nap előadásainak sorát *Németh Nándor* (MTA KTI) zárta, aki egy alapvető infrastrukturális elemnek, az autópályáknak a területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását elemezte. A vizsgálat az, hogy mi az autópályák szerepe a regionális tagoltság alakításában, ha azt a munkanélküliségi rátával és az egy főre jutó jövedelemmel ragadjuk meg. Választ a kérdésre különféle szinteken, különféle módszerek alkalmazásával kapunk. Az egyes területek fenti változókka mért teljesítményében mutatkozó különbségeket elsőként az autópályától mért távolság, másodsorra az autópályák meghatározott közelségébe tartozás, illetve nem tartozás tényének függvényében megragadó regressziós modell mutatja be. Noha nem minden pálya és térsége esetében egyöntetű a tanulság, a levonható következtetés iránya ugyanaz: az autópályák közelsége (akárhogy is mérjük azt) pozitív korrelációt mutat a fejlettséggel.

A második nap előadásainak sorát *Galasi Péter* (Corvinus Egyetem, emberi erőforrások tanszék) nyitotta, a diplomások munkapiaci helyzetét taglalva. Vizsgálódásainak középpontjában az a kérdés állt, hogyan fogadta a munkapiac a kilencvenes évek során radikálisan megemelkedő számú friss diplomást. Legfőbb következtetése az, hogy nem állja meg a helyét az a közkeletű feltételezés, amely szerint a megnövekedett diplomáskibocsátás a diplomák leértékelődését, a diplomások munkapiaci lehetőségeinek romlását eredményezte volna. A vizsgált időszakban éppen ellenkező folyamatok figyelhetők meg (bár nyilván nem a diplomások számának növekedése következtében): több mutató alakulása bizonyítja, hogy a diplomások esélyei javultak a munkapiacra.

Az egyes években nappali tagozaton felsőfokú oklevelet szerzők száma 1994-től kezdett számottevő mértékben emelkedni, és az ekkor elkezdődött trend csupán 2001-ben tört meg kissé. Ennek ellenére az időszak során a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája nemhogy nem emelkedett, de mérséklődött is – a legnagyobb mértékben éppen 1996 és 1997 között. Mindezzel párhuzamosan – és sokak várakozásával ellentétesen – folyamatosan javult a felsőfokú végzettségű munkavállalók és az általuk betöltött

munkahelyek illeszkedése is. 1997 óta jelentősen megemelkedett a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban foglalkoztatott diplomások aránya, és ugyanakkor nem csökkent a felsőfokú végzettséggel (a középfokú végzettségűekhez képest) elérhető bérprémium nagysága sem.

Varga Júlia (Corvinus Egyetem, emberi erőforrások tanszék) előadása bizonyos értelemben folytatta az előző előadás gondolatmenetét. A túlképzés ellen érvelők gyakran nemcsak a képzés szintje szerinti szabályozást vennék feszesebbre, de sokszor a kibocsátás szakterületek szerinti komolyabb tervezését is sürgetik. Az előadás éppen ez utóbbi kérdést firtatta, jelesül: milyen következményekkel jár az, hogy az állami felsőoktatásban a felvehető diákok szakok szerinti megoszlása felülről szabályozott, nem pedig a keresletkínálat elvei szerint alakul. A jelenlegi központi szabályozás – és az első diploma megszerzésének állami finanszírozása – a költségek csökkentésével azt eredményezik, hogy jelentős kereslet támad olyan szakok iránt is, amelyek elvégzésével kevés hozadék realizálható. A fiatal diplomások életpálya-vizsgálata (Fidév) eredményeire támaszkodva, az előadó megmutatta, hogy az 1998-ban és 1999-ben nappali tagozaton végzett friss diplomások körében 50 százalék fölött van azok aránya, akik rövid időn belül újabb felsőfokú végzettség megszerzésére vállalkoztak. Feltűnő az is, hogy a másodikként elvégzett szakok szerkezete erőteljes hasonlóságot mutat a felsőoktatásba jelentkezők által első helyen megjelölt szakok szerkezetével. Ez úgy lehetséges, hogy az összes „újradiplomázónak” 60 százaléka nem a diploma „szintjét” korrigálja (például főiskolairól egyetemire vagy éppen egyetemiről PhD-fokozatra), hanem másodikként az elsőtől eltérő szakot választ. Mindez arra mutat, hogy ez a folyamat az állami beavatkozás rendkívül pazarló korrekciója. A hallgatók túlzott időráfordítással, immár önerőből szerzik meg a munkapiaci sikert valóban biztosító diplomát. Ha azonban ez így van, elképzelhető, hogy nem a szakok szerinti képzés további koordinálásáról, hanem inkább liberalizálásáról kellene beszélni.

Az utolsó előadás *Nagy Gyuláé és Bódis Lajosé* volt (mindketten a Corvinus Egyetem szociológia és szociálpolitika tanszék munkatársai), amelyben egy rendkívül érdekes elsődleges kutatás eredményeit adták közre. A vizsgálat fő kérdése az volt, hogy a munkakeresés számonkérése milyen hatást gyakorol a munkanélküli-járadékban részesülők magatartására, a munkanélküli-státusból való kilépésük valószínűségére. Ennek mérésére a kutatók az Országos Foglalkoztatási Hivatal közreműködésével kísérleti helyzetet hoztak létre. A vonatkozó törvény adta lehetőségeket nem maximálisan kiaknázó általános gyakorlatot felismerve, a regisztrált munkanélküliek egyik csoportját gyakrabban rendelték be a Hivatal kirendeltségeibe, mint a többieket. A munkanélküliek időbeli követése lehetővé tette annak mérését, hogy az így kialakított „kezelés” milyen hatást gyakorolt a kilépési valószínűségekre. Noha az eredmények első megközelítésben nem átütők (pusztán a középkorú nők esetében mutatható ki statisztikailag szignifikáns hatás), a kutatás legfőbb érdeme nem is ez. Sokkal fontosabb az, hogy az OFH-val példaértékű együttműködésben sikerült alkalmazni egy ma még Magyarországon ritka, de igen hasznos kutatási eszközt, a kísérletet. Hasonló, ha nem nagyobb jelentőségű az a tény, hogy a felvetett kérdés hangsúlyt kapott. Ma még ugyanis úgy tűnik, hogy sem a munkanélküliek, sem pedig az ellátó rendszerek velük dolgozó munkatársai számára nem nyilvánvaló, hogy első számú feladatuk: az aktív munkakeresés, illetve az, hogy a munkát keresőnek ebben segítségére legyenek.

Blaskó Zsuzsa–Cseres-Gergely Zsombor